

Kolm haakumatut Eestit.

Intervjuu

Aigi Rahi-Tammega

Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituuti juhib 2026. aasta algusest professor Aigi Rahi-Tamm, kes on pühendanud suure osa oma teadlasekarjäärist Teise maailmasõja järgsete massirepressioonide uurimisele. Õppejõuna on ta õpetanud mitu aastakümnet tulevase ajaloolasi, kuidas ajalugu uurida – kuidas leida oma uurimisküsimuse lahendamiseks allikaid ja kuidas neid kasutada. Tehtud töö eest tunnustas Vabariigi President teda aasta alguses Valgetähe IV klassi teenetemärgiga. Professor Rahi-Tammega vestles tähtsa sündmuse puhul Tuna peatoimetaja Helen Rohtmets-Aasa.

Palju õnne sulle suure tunnustuse puhul!

Suur tänu! Selline tunnustus oli ülimalt ootamatu, olen liigutatud ja siiralt tänulik. Väga toetav on teadmine, et ajaloolaste ja ülikoolide panust ühiskonnale väärtustatakse.

Juhid selle aasta jaanuarist ajaloo ja arheoloogia instituuti. Kas oskad juba öelda, kuidas uus amet sinu senist õppejõu- ja teadlaseelu mõjutab?

Võin julgelt öelda, et aega on jäänud veel vähemaks ja probleeme on juurde tulnud. Kui seni olid minu tööalal ühe osakonna, arhiivinduse osakonna küsimused, siis nüüd pean omama vaadet tervele instituudile. Ja samas ei võta keegi minult mu teadus- ja õppetöö kohustusi, mis tähendab, et peamine on leida kõigi nende tegevuste vahel tasakaal. Teisalt on huvitav, et olen tegelenud kõikvõimalike institutsioonide asjaajamisdokumentide uurimisega ja õpetanud tudengitele, mida neist dokumentidest leida saab ja osalen nüüd ühtäkki ise nende dokumentide loomisprotsessis. Nii et sama asja kaks poolt on siin minu jaoks justkui kokku saanud.

Oled töötanud ülikooli juures 1990. aastast, nii et tunned ajaloo ja arheoloogia instituuti ilmselt läbi ja lõhki.

Sellel on omad plussid ja miinused. Mõnikord oleks hea, kui saaks ajaloolise mälu kuidagi maha raputada, võtta asju otsekui puhtalt lehelt. Sellest, et olen instituudis töötanud juba 35 aastat, sain muide aru alles möödunud aastal instituudi jõulupeol ja pean tunnistama, et see rabas mind. Ma polnud selle peale üldse mõelnud. Selline number ausalt öeldes ehmatas.

Mis ajendas sind omal ajal ülikooli juurde jääma ja valima teadlasekarjääri?

Arvan, et diplomitöö jaoks tehtud uurimistöö oli see, mis mind köitis. Uurisin seltsi- ja teatriliikumist Tartumaal 19. sajandil ja see oli tohutult põnev. Ärkamisaegne Tartumaa oma ärksa külaühiskonna ja aktiivse seltsiliikumisega, millele võimud seadsid vastu väga rangeid piire. See tähendas, et pidevalt tuli otsida võimalusi, kuidas süsteemi üle kavaldada. Kuidas saada tsensuuri tingimustes siiski luba oma seltsi asutada või mõnd etendust lavale tuua.

Käisin mitu korda Peterburis, toona veel Leningradis ajalooarhiivis, istusin seal mitu kuud, ja kogu see lugu muutus mulle iga korraga järjest huvitavamaks. Lõpuks oli mu diplomitöö kaheköiteline ja sain selle eest ka korraliku preemia, aastase Eesti Kultuurifondi stipendiumi. Nii et sain selle uurimistöö käigus n-ö hamba verele ja kui mulle pakuti lõpetamise järel võimalust uurimistööga jätkata, olin muidugi kohe valmis.

*Aigi Rahi-Tamm on õpetanud tudengeile aastakümneid ajaloouurimise loogikat – kuidas leida arhiivist allikaid ja kuidas neid kasutada.
Foto: Kerttu Kruusla*

Laiemale avalikkusele oled tuntud eelkõige Teise maailmasõja järgsete massirepressioonide uurijana. Kuidas jõudsid seltsiliikumise juurest küüditamiste uurimise juurde?

Lõpetasin ülikooli 1990. aastal. See oli aeg, mil maailm oli meie ümber kiiresti muutumas ja ajaloolastel tekkis esimest korda ligipääs materjalidele, millega tutvumine tundunuks veel kümmekond aastat varem mõeldamatu. 1990. aastal said Aadu Must ja Herbert Ligi aga siseministeeriumist kätte 1949. aastal küüditatute nimekirjad ja neid hakati kohe andmebaasi sisestama. Novembris Herbert Ligi suri ja tema poolelijäänud tööd (sunnitöölaagrites hukkunute andmestik jm) liikusid minu lauale. Mina noore inimesena püüdsin sellest kõigest siis n-ö läbi närida. Mul olid pikad rullid nimesid ja hakkasin nendega tegelikult päris algusest pihta, et aru saada, kui palju on juba sisestatud ja mida nendega üldse teha saab. Nii et teatud mõttes valis teema minu, mitte mina teemat. Olin lihtsalt sel ajal sellises kohas, seda tööd oli vaja teha, ja ma hakkasin tegutsema.

Kujutan ette, et selline teema võib uurija täielikult endasse haarata.

Haaraski. Kõik need nimed liikusid andmebaasi toksides sõrmede alt otse mällu. Nimekirjadest vaatasid ju vastu terved perekonnad. Talude, külade ja valdade kaupa vaatasid mulle vastu inimesed, kes olid viidud siit Siberisse, nii et mul oli lõpuks raske Tartumaal ringi liikuda. Teadsin iga talu kohta, kui palju inimesi sealt ära viidi. Neis nimestikes olid ka sünni- ja surma-aastad, nii et teadsin sedagi, kes neist ellu jäid ja kes mitte. Kes tulid tagasi ja kes jäid Siberisse. Ja vähe sellest, kuna tegemist oli sellesama Tartumaaga, mida olin oma diplomitöös uurinud, sattusid mulle järjest ette tuttavad nimed. Tundsin ära kunagised seltsiliikumise tegelased, näiteks õpetajad, kelle tegevusele olin oma diplomitöös kaasa elanud. Nüüd sain teada, et nad leidsid oma lõpu Siberis. See oli esimene kord, kui tajusin, kuivõrd oluline on vaadata erinevaid ühiskondlikke protsesse pikemal aegreal.

Küüditamistest rääkides mõeldakse enamasti 1941. aasta juuni- ja 1949. aasta märtsiküüditamist, mille käigus viidi siit sunniviisil Siberisse kokku mitukümmend tuhat inimest. Kuid küüditamisi oli ju veel?

Operatsioon Priboi (1949. aasta massiküüditamine) oli tõesti vaid üks operatsioon pikas reas. Samuti tasub silmas pidada, et küüditamised ei puudutanud üksnes Baltikumi, vaid ka Poola, Lääne-Ukraina, Lääne-Valgevene jt alasid. Sõjale järgnes 1945. aastal Eestisse jäänud saksa rahvusest elanike küüditamine. 1947. aastal ei olnud suurt operatsiooni, aga osa perekondi viidi siit selgi aastal ära. Järgnes juba 1949. aasta märtsiküüditamine ja seejärel 1950. aastal Pihkva ja Petseri aladele jäänud eestlaste küüditamised, millest me teame väga vähe, sest kõik materjalid selle kohta asuvad Venemaal. 1951. aasta kevadel saadeti Siberisse Jehoova tunnistajad ja nende lähedased. Nii saame kokku päris pika repressioonide rea. Hirm küüditamiste ees jäi inimestele kauaks mällu. Veel 1960.–1970. aastatel ja hiljemgi on mõned kirjutanud, et neil olid igaks juhuks kohvrid nurgas valmis.

Samas esitati 1950. aastate alguses Siberi väljasaatmiskohtadest Tallinnasse ja Moskvasse nõudeid, et neile täiendavat tööjõudu juurde saadetak. Seejuures rõhutati, et vaja on tööjõus mehi, mitte naisi, lapsi ja vanureid, keda neile seni oli saadetud. Nõuti korralikku tööjõulist kontingenti. Tallinnast esitati Moskvasse järelepärimine, et mida teha endiselt arvel olnud ligi 10 000 inimesega, kes jäid 1949. aastal välja saatmata. Õnneks vastati, et kohe ei tule midagi teha. Sellised otsustamisprotsessid käisid läbi Moskva.

Nii et see on omamoodi õnn, et ära jäi veel üks küüditamislaine?

1950. aastatel oli oht tõesti olemas. Ja seda kindlasti nende jaoks, kes jäid 1949. aastal välja saatmata, kuid mitte ainult.

Kui vaadata Siberisse viidute suremust, siis kumb oli fataalsem, kas juuni- või märtsiküüditamine?

1941. aastal ära viidute seas oli suremus 60%, 1949. aastal oli see orienteeruvalt 15–20%. Mõju avaldas siin ka juba mainitud tööjõupuudus Nõukogude süsteemis. Inimesi oli vajaka ja küllaltki ruttu pälvisid Siberisse saadetud eestlased tublide tööinimestena lugupidamise nii kohalike elanike seas kui ka kolhoosides ja sovhoosides. Viimasest annavad tunnistust arvukad aukirjad, mida nad oma tubli töö eest said. Peagi lubati ka pereliikmetel ühineda: näiteks kui osa perest oli saadetud Krasnojarski kraisse ja teine osa Tomski kanti, siis anti neile võimalus kokku kolida. Kui naistest ja lastest koosnenud perre lisandus täisealist meestööjõudu, läks pere majanduslik olukord reeglina paremaks.

1941. aastal tuli aga kohe peale suur sõda, mistõttu ei olnud võimalik oma tööga oieti midagi teenida. Ette oli nähtud kindel toidunorm, mis oli armetult väike, nii et suremus nälga ja haigustesse võttis kohutavad mõõtmed.

Milliseid materjale sa oled küüditamiste uurimisel kasutanud?

Esiteks juba nimetatud nimekirju ja mälestusi, mis on Eestis kättesaadavad. Edasi läksin Moskvasse, et tutvuda keskasutuste materjalidega, ja lõpuks käisin ära ka Siberi arhiivides Omskis, Tomskis ja Novosibirskis. Muidugi on Siberi arhiivide lõikes suur erinevus, kui palju materjale ühes või teises kohas on säilinud. Põhiliselt käsitlevad sealsed materjalid küüditatute järelevalvet. Täitevkomitee ja partei dokumentidest tuleb välja seegi, kuidas küüditatud hakkama said. Neist leiab kirjeldusi majapidamistest, kus nad elasid, aga ka kohalike oblastivõimude väga sarkastilisi mõttearendusi, umbes niimoodi, et miks me peame nende eest siin hoolitsema kui nemad, fašistid, on ise sedavõrd palju surma külvanud. Üldine suhtumine küüditatutesse tuleb neist materjalidest hästi välja. Ja lisaks on seal muidugi kolhooside, koolide, lastekodude ja teiste asutuste materjalid, mis peegeldavad üldist eluolu.

Nüüd on Vene arhiivid meile suletud, aga ega nendega ennegi lihtne olnud. Näiteks toodi mulle Novosibirskis materjalid alguses kätte, aga siis taipas juhataja, et minule ei tasuks eestlaste kohta materjale näidata. Seepeale pandi osa dokumente toimikust sealsamas minu kõrval suurde jõupaberist ümbrikusse ja klammerdati kinni. Vaatasin siis neid materjale, mis käisid lätlaste, leedukate ja ukrainlaste kohta. Sisu on ju sama; oluline ei ole nimi toimikus, vaid tähtis on aru saada, kuidas süsteem töötas ja mis siis ikkagi täpsemalt kohapeal toimus.

Kujutan ette, et nende materjalidega töötamine võib olla emotsionaalselt väga raske. Kas oled mõnikord tundnud, et enam ei suuda? Et kõigi nende kannatuste lugemine pigistab sind uurijana emotsionaalselt tühjaks?

Alguses oli väga raske, seesama nimekirjade andmebaasi kandmine. See töö ei lasknud mul isegi uinuda, nimed jooksid ööselgi silme eest läbi. Kõigi nende nimede taga on ju inimesed, nende saatused, nii et esimene pool aastat oli minu jaoks päris

2025. aasta augustis tähistas professor Aigi Rahi-Tamm oma 60. sünnipäeva. Juubeli puhul kinkis Tartu Ülikooli raamatukogu professorile näituse – väljapaneku tema kirjutatud, koostatud ja toimetatud tekstidest. Aigi Rahi-Tamme erakogu

kohutav. Aastaid hiljem tekkis tunne, et nüüd on küll juba piisavalt paks nahk selga kasvanud, kõige verisemad leheküljed on ära nähtud, et nüüd tulen vahest juba toime. Aga selgus, et ei tule: täiesti ootamatul hetkel võib käia kröks ja sa murdud. Mäletan üht raadiosaadet, seal oli neli-viis inimest, keegi luges küüditatute mälestusi ette, ja ühtäkki ma tundsin, et ei püsi enam koos. Saatejuht pani seda õnneks tähele ja otsesaatesse tehti paus. Ja ma ei saa siiani aru, mis õieti juhtus.

Olen ka uurimise käigus pikemaid pause teinud, tundnud, et pean puhkama, et seejärel asjale uue pilguga vaadata. Seda tööd tehes tekib teatud kohusetunne nende inimeste ees, tekib tohutu austus nende vastu, kes on kõigest sellest läbi tulnud. Need inimesed on teatud mõttes ikkagi imet korda saatnud. Nii et see ei ole kaugeltki lugu üksnes kannatustest – selles loos on peidus hämmastaval hulgal eneseväärikust ja vastupanu.

Võimalus Eestisse naasta avanes represseeritutele alles pärast Stalini surma. Kuidas Siberist tagasi tulnud inimesed Eestis hakkama said?

See on ülimalt valus peatükk. Paljud on keeldunud isegi oma Siberi kogemusest rääkimast, sest tagasitulek oli sedavõrd raske. Paljudest neist said justkui topelt märgistatud inimesed. Kui nad 1940. aastatel ära viidi, siis olid nad enamuse mõtteis

kangelased. Tagasi tulles selgus hoopis teistsugune tõdemus. Paljusid ei tahetud enam siia tagasi, ja nii ei arvanud üksnes Nõukogude ametnikkond, vaid ka nende kaasmaalased. Neid tõrjuti, neid ei julgetud tööle võtta, lapsed ei saanud eesti koolis õppida, sest ei osanud korralikult eesti keelt ja olid naerualuseks, nii et paljud neist läksid vene kooli. Neil ei olnud kusagil elada, sest nende kodud olid ära võetud. See tähendab, et neil jäi vaid kaugelt vaadata, kes nende majas elavad ja kuhu nende asjad on viidud. Meenub lugu pulma kutsutud vanapaarist, kes sai seal omaenda serviisi pealt süüa. Selliseid näiteid on küll ja küll.

Tuleb arvestada, et Eestis oli toimunud vahepeal kohanemine uute oludega. Ja siis saabus ühtäkki terve hulk inimesi, kellega ei osatud midagi peale hakata. Nende tulek puhus lõkkele ka vanu vastuolusid: nii mõnigi seisis järsku silmitsi inimesega, kelle vastu ta oli kunagi julgeolekus või koosolekutel tunnistusi andnud. Osale repressioonidest ei antudki luba Eesti NSV-s elada; nad saadeti siit uuesti välja. See on põhjus, miks näiteks Otto Tief elas oma elu lõpuaastatel Lätis. Ja samas oli ka neid, kes tulid küll Eestisse tagasi, kuid ei leidnud siin oma kohta ja pöördusid tagasi Siberisse, ja neidki, kes otsustasid Siberisse jääda.

Seega on meil kolm erinevat rühma: itta viidud, läände põgenenud ja kodu-Eestisse jäänud, mis omavahel ei taha hästi haakuda. Kõik nad ütlevad vastastikku, et teised ei tea ega suuda mõista, mis neil on tulnud üle elada. Need, kes tulid Siberist, ei pruukinud teadvustada, et ka kodumaal elanutel on tulnud läbi teha ridamisi raskusi, näiteks kolhooside rajamise järgne äärmuslik viletsus. Läände põgenenute nägemuses hakkasid Eesti NSV-sse jäänud järjest enam kommunistideks muutuma. Kodu-Eestile olid teadmata põgenike vintsutused, see polnud mingi hea elu peale siirdumine, nagu Nõukogude propaganda sisendada püüdis. Nii et siin on hulgaliselt tänini laiemalt teadvustamata asjaolusid.

Kas Nõukogude massirepressioonidega seonduv on tänaseks juba piisaval määral läbi uuritud või on selles osas veel valgeid laike?

Üks selline teema ongi seesama tagasitulek ja taaskohanemine 1960. ja 1970. aastatel. Näiteks: miks sai osa tagasitulnutest oma kodukülla naasta, aga teine osa ei saanud? Kõvasti on üle hinnatud ka Hruštšovi sulaajaga kaasnenud n-ö vabanemist Nõukogude Liidus. Võtame näiteks sulaga alanud kultuuridiplomaatia, suhtluse läänega. Kas kontroll oli siis kuidagi väiksem? Tegelikult ei olnud. Küsimus on pigem selles, keda ja kuidas kontrolliti, keda lasti riigist välja ja keda mitte. Kui näiteks kaks-kolm inimest, kellel oli pealtnäha samasugune sotsiaalne taust, taotlesid ühel ja samal ajal väljasõiduluba, aga see anti ainult ühele, tekkis teistel kohe kahtlus, kas ta polnud ehk läinud võimudega mingil moel koostööle. Tegelikult tuleks hoopis küsida: kelle juurde isik sõita tahtis? Nõukogude võimuesindajatele pakkus huvi eelkõige vastuvõtja, sest nende peamine eesmärk oli läänes elanud pagulaskogukondi mõjutada. Selle teemaga tegeleb praegu ühe minu juhendatava, Ott Koori doktoritöö. Kogu kultuuridiplomaatia oli ju suunatud pagulaskonna lõhestamisele. Aga need on vaid mõned teemad, mida tuleb uurida.

Milliste uurimisteedadega praegu põhiliselt tegeled?

Põhiliselt tegelengi nende n-ö kolme Eesti kokku toomisega. Olen uurinud Eesti NSV-d ja itta viidute Eestit, nii et nüüd on järg läände põgenenute ehk pagulas-Eesti käes. Mind huvitab, kuidas ja millisel määral need kolm Eestit omavahel suhtlesid ja seda kõigil tasandil, nii üksikinimese, kogukonna kui ka võimu tasandil. Ja mitte ainult Nõukogude Liidu, vaid ka pagulaste asukohamaa vaatest, kes olid meie põgenikud nende jaoks.

Oled kõik need aastad jaganud oma teadmisi ka üliõpilastele. Milliseid aineid praegu õpetad?

Kui hästi lihtsustatult öelda, siis kõike, mis on seotud allikatega. Eesmärk on tudengitele näidata, kust milliseid materjale leida ja kuidas neid kasutada. Tavaliselt tullakse ja öeldakse, et ma tahan uurida seda või teist teemat, aga sellele järgneb kohe üks väga oluline küsimus: milliste materjalide põhjal seda teha saab ja kuidas, milliste meetoditega?

Praegu võetakse üha enam kasutusele suuri andmestikke ja püütakse neid siduda. Mina sain oma ettekujutuse selliste andmebaaside ülesehitusest kätte küüditatute nimekirjade koostamisega. Tollased andmebaasid olid muidugi hästi lakoonilised, aga selle loogika, kuidas andmed tekivad ja kuidas neid kasutada, sain ma toona kätte. Sest kui sa ei tunne andmestiku struktuuri, siis sa ei tea, milliseid küsimusi saab nende andmete põhjal üldse esitada.

Teisisõnu, ma õpetan tudengitele ajaloouurimise loogikat. Ja olen alati eelistanud loengutele seminare, kus tudeng saab ise võtta dokumendi ja selle kallal pusida. Sa võid ju loengus rääkida, milliste hoobadega riik ühiskonda kontrollis, aga sellest ei saada tihti päriselt aru enne, kui ollakse seda arhiividokumentide vahendusel selgemalt kogetud. Nii et selles mõttes on tegu vägagi praktilise ajalooga.

Miks otsustasid omal ajal just ajalugu õppima minna?

Tajusin noore inimesena, et tollases maailmas on mul väga ranged piirid ees, kuid oma mõttemaailmas saan ma piiratud Nõukogude ühiskonnast välja minna. Saan oma maailma avardada lugemise, mõtlemise ja arutlemise kaudu. Õigusteaduse ma toona välistasin, sest mulle ei meeldinud Nõukogude seadus. Psühholoogiat oleksin küll meelsasti õppinud, aga tollal ei olnud vastuvõttu, see käis üle kolme aasta. Seega kaldus valik ajaloole. Aga iga oma uurimuse puhul olen alati jälginud vastavat seadusloomet, mis annab teemale kindla raami, ja uurinud inimest, et saada aru, miks ta käitub just niimoodi, nagu ta käitub. Seega olen endalegi arusaamatult kõik kolm suunda ühte sidunud.